

Motion till riksdagen

1989/90:Ju610

av Bengt Harding Olson (fp)

Nödvärnsrätten

Brottligheten mot enskilda människor ökar i vårt samhälle och särskilt oroande är utvecklingen av våldsbrotten. Samhällets skydd är otillräckligt och måste självklart förstärkas på lämpligt sätt. Men oavsett alla sådana förbättringar nödgas man konstatera att just vid det akuta våldsangreppet finns det ofta inte någon representant för den offentliga ordningsmakten närvarande. Den enda tillgängliga skyddsmöjligheten blir då ytterst det privata handgripliga försvaret.

Gällande rätt

Lagstiftaren har i gällande rätt även förutsett denna situation. Reglerna om nödvärn ger den enskilde rätt att försvara sig vid angrepp. Dessutom tillerkännes varje medborgare rätt att komma en medmänniska till hjälp i en sådan utsatt situation. Dessa rättigheter får betraktas som vittgående och nödvärnsrätten behöver nog inte utvidgas. En utökning av nödvärnsrätten skulle kunna leda till att enskilda personer, kanske även medborgargarden, helt skulle "ta lagen i egna händer" och därmed åstadkomma en våldsupptrappning i samhället.

Problematiken

Problematiken i nödvärnsrätten är i stället följande. De aktuella lagreglerna 24 kap. 1 och 5 §§ i Brottsbalken är inte tillräckligt klargörande. Det förefaller som om lagstiftaren inte lyckats tydliggöra sina intentioner i lagtexten. Särskilt gäller det rätten för alla medborgare att hjälpa en medmänniska som hamnat i ett nödvärnsläge samt möjligheten till straffrihet även vid överskridande av nödvärnsrätten. Sådan oklarhet skapar alltid svårigheter för rättstillämpningen. Rättspraxis i underrätterna har också varit ojämn och det påtalades redan 1982 av Sveriges Advokatsamfund. Denna bedömning gäller även för dagens situation och några avgöranden av högsta domstolen har inte heller refererats efter 1980. Bristerna i rättstillämpningen har numera även vidimerats av professor Per-Edwin Wallén. Dessutom har problematiken ingående analyserats i ett juridiskt examensarbete av jur. kand. Anna Olson och Ann-Christine Halén vid universitetet i Lund.

Mot denna bakgrund är nödvärnsrätten i starkt behov av förtydligande på åtminstone följande sju punkter.

1. Nödvärnssituationen

Den rättsliga regleringen bör inledningsvis uttryckligen fastslå att en gärning som någon företar i nödvärn icke skall medföra straffansvar. I lärefter måste förutsättningarna för ansvarsfrihet närmare angivas i lagen. Så sker tydligast genom att nödvärn beskrives som vissa bestämda handlingssätt i linje med nu gällande regel och inte som allmänna situationer som föreslås av fängelsestraffkommittén (SOU 1988:7). Däremot bör ordet "söker" i gällande regel ersättas med ett mer neutralt uttryck som inte "kräver" särskilt avsikt hos den angräpnne.

Vidare bör övervägas om nödvärnsrätt bör föreligga vid psykiska angrepp.

Härutöver krävs en viss proportionalitet mellan nödvärnshandlingen samt angreppets beskaffenhet och det angräpnas betydelse. Men man bör här också uttryckligen ange att hänsyn kan tas till angräpnens individuella egenskaper och psykiska status. Däremot bör inte användas "luddiga" rekvisit som "omständigheterna i övrigt".

Nödvärnshandlingar som icke är uppenbart oförsvariga är nu straffria och bör vara det även i framtiden.

2. Nödvärnsöverskridande

I vissa fall skall straffrihet inträda trots överskridande av nödvärnsrätten, nämligen om man "svårligen kunde besinna sig". Här behövs uppenbarligen en precisering av lagen, som nu är både svårbegriplig för allmänheten och svårtillämpad för domstolarna.

Det aktuella rekvisitet gäller alltså kravet på den angräpnens självbehärskning i nödvärnssituationen. Här kan tillämpas en subjektiv eller en objektiv metod. Lagstiftaren torde "nöja" sig med att den angräpnne inte kunnat behärska sig utifrån sin subjektiva bedömning. Rättspraxis och rättsdoktrin synes därutöver mer objektivt "kräva" att även en genomsnittlig person skulle handlat på motsvarande sätt. En sådan diskrepans är naturligtvis oacceptabel.

Den rimliga ståndpunkten är att kravet på självbehärskning skall relateras till den angräpnens personliga egenskaper och bedömning. Straffrihet skall alltså inträda för den angräpnne personen om han svårligen kunnat besinna sig även om en annan person i motsvarande situation inte skulle ha överskridit nödvärnsrätten. Undantag kan behöva göras vid uppenbart onormal obehärskning.

3. Bevisregel

En kärnfråga i lagregleringen gäller bevisbördan för nödvärnssituationen, alltså om den angräpnne skall vara skyldig att bevisa förekomsten av en nödvärnssituation eller om åklagaren skall bevisa avsaknaden därav.

Lagen anvisar ingen lösning. Enligt förarbetena skall en nödvärnsinvändning tas för god så länge den inte vederlagts. I rättspraxis synes man tillämpa en fördelad bevisbörda så att viss börda läggs på den angräpnne innan bördan övergår på åklagaren. Men det är oklart på vilken punkt bevisbördan skall övergå.

Förslagsvis borde en bevisregel innebära krav på att den angräpnne gör in-

vändning om nödvärn som inte är osannolik varefter åklagaren är skyldig att bevisa att nödvärn inte förelegat. En sådan regel bör införas i lagen. Härigenom torde uppnås en rimlig balans mellan den angripne och åklagaren i rättsprocessen. Resultatet bör bli att "osanna" fall bortsorteras utan att man missar de "sanna" fallen.

4. Villfarelse

Ansvarsfrihet eller strafflindring skall kunna inträda även i de fall då den angripne på rimliga grunder trodde att han var i en nödvärnssituation. På denna punkt bör lagen förtydligas så att det klart framgår att sådan villfarelse accepteras – oavsett om gärningen ligger inom eller utom nödvärnsrätten. Så bör ske genom en fristående generell regel.

5. Nödvärnshjälp

Vidare bör i lagen införas ett särskilt stadgande som uttryckligen och otvetydigt tillerkänner envar som kommer annan person till hjälp i en nödvärnssituation rätt till nödvärn och då i samma omfattning som om hjälparen själv angripits. Detta skulle säkerligen stimulera benägenhet att hjälpa en angripen medmänniska. Det kunde få brottsförebyggande effekt på bl.a. gatuvåldet om allmänheten kände till att det är tillåtet att hjälpa en medmänniska i fara och då våga göra detta i trygg förvissning om att äga lagens odiskutabla stöd. Det vore ju naturligt om i vart fall okynnesvåldsvarkaren avhåller sig från angrepp om han kan förvänta sig – förutom kraftfullt försvar från den angripne – resolut hjälp från allmänheten. För övrigt är rätten till nödvärnshjälp inte bara en rättslig fråga utan kanske ännu mer en mänsklig fråga om att våga bry sig om en medmänniska i nöd.

6. Skadeståndsfrihet

Den straffrättsliga ansvarsfriheten vid nödvärn och nödvärnsöverskridande regleras i Brottsbalken. För friheten från skadeståndsansvar i dessa fall saknas däremot uttryckliga regler. Därför föreslås att det i skadeståndslagen direkt införes att skadeståndsskyldighet ej skall föreligga vid nödvärn och ej heller vid nödvärnsöverskridande om strafffrihet föreligger.

7. Viss lagkonflikt

I nödvärnsfallen kan skadeersättning erhållas – förutom som skadestånd och försäkringsersättning – av brottskadenämnden enligt brottskadelagen eller av länsstyrelsen enligt särskild förordning (1988:842). Dessa båda författningar täcker till synes i vart fall delvis samma tillämpningsområde. Men turordningen mellan författningarna är oreglerad och oenighet föreligger mellan de tillämpande myndigheterna. Därför bör den inbördes tillämpningsordningen mellan författningarna uttryckligen regleras.

Informationsfrågan

Det är viktigt att allmänheten känner till vilken rätt till självförsvar som nödvärnsreglerna ger. Bristande kunskap härom kan leda till oönskade effek-

ter – å ena sidan medföra en omotiverad underlåtenhet att ingripa mot brottsliga angrepp, å andra sidan leda till ett ökat våld genom att vapen och andra tillhyggen används i oträngt läge. Många medborgare saknar erforderliga kunskaper om sina rättigheter att ingripa och om dessa rättigheters gränser. Bristande kunskap avhjälps bl.a. genom lämpliga informationsåtgärder. Hittills har informationen varit i det närmaste obefintlig. I samband med lagändring bör det vara en självklarhet att göra en effektiv informationsinsats.

Nödvärnsrätt på allas ansvar

Ett förtydligande av nödvärnsrätten är ett angeläget behov. En sådan lagändring är förknippad med många fördelar. Det handlar då inte bara om att försvara sig mot brott utan också om att bidra till att minska våldsbenägenheten. Detta bör ligga i allas intresse. I ett rättssamhälle bygger nödvärnsrätten på allas ansvar.

Skyndsam reform

Nödvärnsrätten har varit aktuell under många år i samhällsdebatten. Dessutom har en statlig utredning Fängelsestraffkommittén – efter tilläggsdirektiv den 9 juni 1983 – i februari 1988 avlämnat ett betänkande om bl.a. nödvärnsrätt. Kommittén har därvid föreslagit en omredigering av lagtexten för att åstadkomma ett förtydligande av nödvärnsrätten. Emellertid är lagstiftningsfrågan sedan dess föremål för regeringens ställningstagande. Detta är en orimligt lång handläggningstid. Ärendet får inte längre förhalas utan bör nu skyndsamt föranleda förslag till riksdagen.

Hemställan

Med hänvisning till det anförda hemställs

1. att riksdagen hos regeringen begär förslag till förtydligande av hela nödvärnsrätten i enlighet med vad i motionen anförts,
2. att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna att lagförslag bör avges med skyndsamhet.

Stockholm den 17 januari 1990

Bengt Harding Olson (sp)